

ФІЛОСОФІЯ МАЙБУТНЬОГО. ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ

Деркач В. Л.

1. Смысл майбутнього
2. Передбачення майбутнього. Типи прогнозів та їх достовірність
3. Глобальні проблеми сучасного людства

Після опанування матеріалів теми студент має знати:

- зв'язок проблеми детермінації подій та достовірності прогнозів;
- типи прогнозних рішень та логічну основу методів прогнозування;
- основний зміст ключових проблем глобалістики та роль у цій проблематиці соціокультурних процесів;

вміти:

- виявляти маніпулятивні впливи в засобах масової інформації в прогностичних повідомленнях;
- аналізувати місце України в глобалізованому світі;
- рефлексувати власні ціннісні установки в ставленні до громадянських ініціатив.

1. Смысл майбутнього

Стріла часу пронизує людське життя наскрізь. Незворотна плинність подій робить наше майбутнє неминучим. Але й водночас це майбутнє лише частково визначене, воно покрите мороком невідання. Майбутнє для нас є множиною можливих станів, й наші рішення серед тих чинників, які зумовлюють те, що відбуватиметься.

Завершальний край усього існуючого в часі, принаймні так, як це бачиться в сучасній картині світу, відомий. Смерть припиняє дійство і нашого Усесвіту, і земне життя, і серед нього й наше — життя кожної особи і всього роду людського. Водночас все живе бореться за відтворення та збереження самих себе. Однак у мінливому світі це відтворення неможливе без постійного творення нового, видозмін самого себе. Це парадоксальним чином ув'язує протилежні тенденції єдиний цілісний процес: *конструювання майбутнього*. Ми знаємо, що все скінчиться і смерть усього невідворотна, але допоки ми у грі, ми намагаємося не думати про кінець, ставлячи собі життєві цілі та мріємо про бажане майбутнє. Ми *фільтруємо* дійсність крізь призму свого бачення жаданого, опираючись на ті сили, які в нас є у творенні майбутнього.

Такою силою є і наша здатність пізнавати світ і виявляти в ньому певні, регулярно відтворювані, послідовності подій та логіку взаємодій, на основі чого ми можемо частково передбачувати наступні події.

Переживання поточного відносно бажаного і прогноз майбутнього аж ніяк не є виключно справою науки. Зрештою, наші емоційні стани мають саме таку орієнтацію: вони формують

нашу готовність до очікуваних подій і реєструють відхилення від очікуваного, і тим самим змінюють ці очікування. Страх — це сприйняття прямої загрози, тобто очікування неприємного наслідку дії, яка відбувається. Тривога, неясні побоювання — те саме, але відносно дії тільки можливої, переживання невизначеності майбутнього з точки зору втрат страждань. Печаль, відчай, розпач — усе це відтінки сприйняття невідворотності втрати, неможливості змінити небажаний розвиток подій, переживання свого безсилля щодо поганого майбутнього. Натомість найбільшу радість ми отримуємо від підтвердження своїх сподівань, тобто очікуваного бажаного, коли отримуємо впевненість, що бажане неминуче здійсниться. Така впевненість, протилежна печалі й відчаю, переживається ейфорично, оптимістично — людині здається, що вона все може і на неї чекає щасливе майбутнє. Усім відоме характерне очікування приємного сюрпризу, подарунка під ялинкою, коли ви знаєте, що це щось добре, але ж що саме?

Несподіванка, відхилення від очікуваного породжує подив з усіма його відтінками: від відчуття звільнення від важкої ноші, коли ваші тривоги несподівано розвіялися до роздратування і злості, в яких подив поєднується з розпачем через неочікувану перепону на шляху до бажаного.

Наші емоції нічого не були би варті, якби вони не керували пам'яттю і увагою. Але і те, і те здатне спотворювати світ і породжувати неадекватні очікування. Страхи можуть бути марними і, навпаки, оптимізм того, кому море здається до коліна, — виявом небезпечної самовпевненості та втрати здатності тверезо оцінювати ризики.

Тож не дивно, що люди віддавна намагалися зазирнути в майбутнє у своїх фантазіях і так само намагаються відвернути небажане майбутньому. Мрії та плани, сподівання та віщування є неодмінними супутниками життя людини.

Майбутнє для нас має два паралельні смислові контексти: (1) те, що може бути, і (2) те, що має бути. Але чи ж можна майбутнє передбачити і в якій мірі людина здатна керуватися планами щодо майбутнього? Як впливає образ майбутнього на наші рішення і чим цей образ зумовлений? Які проблеми осмислюються нині в перспективі майбутнього людства? Ці три питання і є предметом нашого розгляду.

2. Передбачення майбутнього. Типи прогнозів та їх достовірність

Люди послуговуються десятками видів віщувань і здійснюють мільйони спроб передбачити майбутні події завчасно. Послуги професійних ворожок, оракулів та провидців завжди були в ціні. Дія таких провіщень на людину зумовлена особливістю того запиту, який спонукає звертатися до віщуна. Поєднання тривоги і сподівань породжує напружені вагання, гнітючу невпевненість, а особливо там, де людина стикається з необхідністю прийняти відповідальне рішення, де вона змушена ризикувати або ж отримує неприємне для себе повідомлення, яке розчарує її чи лякає. Тому отримавши зі сторони своєрідну підтримку у вигляді віщування, яке описує майбутнє, що станеться неминуче, людина тим самим знімає із себе тягар власного вибору і відповідальності за нього. Їй залишається бути лише пасивним спостерігачем подій, які відбудуться без її волі або ж вона отримує впевненість в успіху своїх починань. Коли це віщування позитивне, збігається зі сподіваннями людини, це дає полегшення сприяє сміливості дій. Відповідно, коли сподівання справдяться, то людина завдячить свій успіх не лише собі, а й провидцеві, упевнившись у його здатності бачити майбутнє. Негативний же прогноз або стримає людину від ризикованої дії, зробити яку вона вагається (і тим самим розрядить тривожну напругу, мовляв, і добре, що не став цього робити), або ж, навпаки, зарядить людину на захисну дію, бо тепер неясна тривога постає як більш визначена загроза, а відтак страх змусить людину діяти рішучіше. (Проте здебільшого провидці як послугу пропонують не лише передбачення, а ще й певні поради чи «відробляння», від якої, зрозуміло, важко відмовитися тому, хто наляканий своєю перспективою та довіряє провидцю). Людина,

покладаючись на віщуна тим самим частково відчужується від власного рішення, бо провидець бере на себе частину відповідальності за те, що станеться. Враховуючи те, що послугами провидців користувались і користуються й вельми впливові люди, багато хто з віщунів позбувся голови, коли розрахунки можновладця, які він робив з огляду на віщування, не справдилися. Тому, звісно, оракули намагаються робити передбачення в неспростовній формі і ухилятися від можливих претензій до себе в разі, коли їхні передбачення не збудуться. Принцип тут простий: використовується або туманний «глибокодумний» вислів, який допускає багато різних тлумачень, але водночас дозволяє проектувати в нього свої очікування і тривоги, або конструкція пророцтва неспростовна в будь-якому з випадків. Прикладом цього може бути астрологічний прогноз, у якому вказується якась подія, що станеться тоді, коли певний «аспект» буде «пророблений»; інакше вона не відбудеться. Причому сама ця «проробка» є дуже туманною і часто апелює до чогось такого, що не може бути перевірене в досвіді. Таким чином, будь-яке поєднання планет має подвійне значення і в будь-якому разі щось із двох та буде. Глибокодумний туман часто напускають поетичними метафорами, багатозначними словами або ж загальними фразами, під які завжди можна підвести конкретну подію. Наприклад, якщо я скажу, що в найближчі місяці у вашому житті стануться події, через які варто переосмислити ставлення до близьких, то в більшості випадків мій прогноз справдиться просто тому, що подія, через яку варто щось переосмислити може бути якою завгодно. І той, кого тривожать стосунки з близькими, точно за декілька місяців знайде щось, що в його розумінні варте переосмислення. Інший приклад прогнозу, який справдиться за будь-яких обставин, ми часто чуємо про погоду. «Завтра в Києві місцями можливі короткочасні опади» — буквально це означає те, що завтра в Києві в якихось місцях може пройти дощ чи сніг (а може і не пройти, або пройти, але не короткочасний). Дощ десь або пройде, або ні — в обох випадках прогноз не суперечить цьому. Однак люди сприймають цей прогноз як відповідь на свій запит: варто брати парасольку чи ні або що. Тому цей прогноз рівнозначний пораді «взьміть про всяк випадок», що не викличе протиріччя з данністю в будь-якому разі. (Метеорологи, звісно, трактують свої прогнози як вірогідності певної події. Строго кажучи, описаний вище прогноз погоди варто було би подавати так: за даними спостережень, в наявних умовах у 7 випадках із 10 упродовж доби проходили короткочасні опади, точне місце випадання яких встановити неможливо, але в радіусі 100 км вони високовірогідні).

В ХХ ст. було зроблено чимало спроб поставити передбачення майбутнього на «наукові» рейки. Це був час розквіту *футурології* — науки про майбутнє (пік захоплення якою припав десь на 60-ті роки). Але й до того картини майбутнього, у яке вірили, визначали поведінку спільнот. Варто лише згадати християнство, яке початково постало як тверда віра в кінець світу, який настане незабаром, провіщення звільнення від родового прокляття та обіцянка Бога «Царства небесного» для праведників, затверджена жертвою на хресті свого сина. У новий час такою вірою, а водночас і щирим сподіванням і мотивуючою настановою стало переконання в тому, що сила розуму людини робить неминучим прогрес людства — тобто в те, що крок за кроком людина покращуватиме умови свого життя, удосконалюватиме суспільний лад, зростатиме її технічна могутність і, зрештою, сама людина як індивід покращить свою «породу». Цей заключний момент історії людства сьогодні уявляється як перехід у *постлюдство*, еволюційний розвиток людини з переходом у новий вид, який (перехід) буде здійснено за активної участі самих людей. Вчення К. Маркса та Ф. Енгельса «наукового комунізму», В. І. Вернадського про ноосферу, Тейяра де Шардена про «точку омега» так чи так подавали незворотність прогресивної еволюції людства, у якій розумне влаштування життя досягає свого логічного завершення. Однак, починаючи із 60-х років минулого століття, в цьому завбаченні майбутнього масово почали з'являтися тривожні нотки, в яких науково-технічний прогрес сприймався вже як фактор загрози виживанню людства і краху цивілізації. Песимістичні настрої такого штибу передбачень майбутнього корінилися передусім у визнанні обмеженості наявних ресурсів і технологій та нездатності на цій базі розв'язати конфлікти, що виникають, і забезпечити максимальний комфорт життя для всіх людей. Та й влас-

не технологічна могутність має свій зворотний бік: дедалі більшу залежність людини від знеособлених чинників, породжених людською винахідливістю і не здатністю осіб та соціальних інститутів вчасно й адекватно виробляти ті рішення, які забезпечують ефективний контроль процесів. Футурологічні картини набули відтак переважно проблемно-акцентуючого характеру, що спричинило дуже широку за обсягом обговорення й охоплення тем дискусію, яка znana під назвою «світової проблематики» або, інакше, «глобалістики». Цей напрям віщуваль-попереджень зазвичай нині іменують *алармізмом* (від англійського слова *alarm*, яке означає сигнал тривоги).

Разом із тим, футурологія все ж таки мала характер наукової фантастики, автори якої намагалися свої фантазії якомога більш жорстко прив'язувати до об'єктивних обмежень реального світу та тенденцій, виявлених у досвіді минулого. Ця неодмінна довільність залежність від уподобань авторів-футурологів, яка неминуче позначалася на їхніх прогнозах, під соусом яких вони подавали або свої мрії, або свої страхи, викликала зворотну критичну реакцію.

Частково ця реакція включала дослідження, в яких власне прогнозування як діяльність людей стало предметом вивчення; серед цього також і праці, у яких автори намагалися якомога точно виробити методи достовірного прогнозування (ця галузь загалом і отримала назву *прогностики*, хоча термін футурологія збегірається в цьому значенні й нині).

Тут ми маємо задати ключове запитання: а чи можливо передбачити майбутнє? Вочевидь, необхідною умовою такого передбачення є визначеність майбутньої події раніше, аніж вона настане, і можливість отримати повідомлення про цю подію завчасно. Зі свого боку це питання породжує проблему розуміння зв'язку часу, інформації та каузальності і є глибинною онтологічною проблемою. Однак попередньо поміркуймо: якщо майбутнє визначене, то минулі події якимось жорстко пов'язані між собою так, що кожна наступна подія безальтернативна і кожен момент часу вповні може бути описаний як уся та сукупність подій, яка йому відповідає. Інакше кажучи, події є функцією часу. Але якщо це так, то отримання повідомлення про наступний момент часу раніше (тобто в якийсь із попередніх моментів) також є подією, яка так само детермінована. Таким чином, у цьому ланцюжку немає вибору, свободи, і все відбувається з необхідністю, і знання про щось так само неминуче настає у свій час. При цьому ми, вочевидь, не можемо якимось розрізнити хибне чи істине передбачення, бо і те, і те, виникає саме собою і вибору у нас нема. Це робить безглуздим сам процес пізнання в практичному сенсі (ми нічого змінити не можемо), і абсолютно невизначеним стає процес перевірки якогось повідомлення. Парадоксальним чином абсолютна визначеність подій робить невизначеним істинісне значення будь-якого повідомлення. Якщо ж припустити, що майбутнє цілковито невизначене, бо події розгортаються лише випадково, і кожна регулярна послідовність повторення таких подій сама по собі є такою випадковістю (яка хоч і стається рідкісно, але все ж може статися), немає ніяких «законів» світобудови, які мають необхідний характер, то тоді будь-яке передбачення також неможливе з достовірністю, позаяк світ є хаосом. У цьому сенсі будь-яке передбачення є випадковим вгадуванням випадкової послідовності, а тому ненадійним.

Таким чином, осмислено ми маємо поставити задачу прогнозування як завдання пошуку регулярних, відтворюваних закономірно зв'язків, які визначають не всю сукупність подій, а лише деякі фрагменти дійсності. Така модель світу відповідає його розумінню як гри за правилами, де ігрові ситуації містять моменти невизначеності та вибору наступного ходу. Тобто майбутнє інакше можна подати як множину альтернатив, яка в певні моменти урізається до одного варіанта і хід подій після того стає необхідно-визначеним, детермінованим, укладеним у певне русло. В цьому сенсі ані минуле не є чимось безальтернативним (могло би бути й інакше), ані майбутнє. Зв'язок минулого з майбутнім зводиться до виникнення та усунення множин варіантів розвитку подій. Причому на різних рівнях виникають і зникають (модифікуються) правила гри і склад «учасників» (об'єкти світу). В такій моделі, якби всі події були передбачувані та контрольовані, то все звелось б до першого варіанту повної визначеності (за умови що той, хто має цю інформацію і здійснює контроль, визначений в своїх цілях).

Але якщо це не так (а це єдино осмислений варіант, який надає змісту пізнанню), то раціональність гравців також обмежена, інакше кажучи неможлива така ситуація, коли хтось має всю повноту відомостей про майбутнє і водночас впливає на перебіг світових подій, скеровуючи їх в певному напрямку. Тобто майбутнє тут — це неодноразове творіння з невизначеним завершальним моментом, гра заради самої гри. Отже, і передбачення наступної події можливе лише за умови, що вона вкладається в якусь виявлену раніше закономірність або ж впливає з розкладу подій як єдиний варіант (подібно до цугцвангу в шахах). Разом із тим зовсім не обов'язково передбачення зводиться до виявлення єдино-необхідного варіанта: частіше більш змістовним є завдання усунення надлишкових альтернатив, спрощення орієнтування в тенденціях або ж, навпаки, пошук прихованих, неочевидних «ходів»-варіантів розвитку подій, об'єктивних можливостей.

Таким чином, термін прогноз (передбачення) можна трактувати трояко, визначаючи тим самим три типи прогнозів: (1) передбачення події, яка має відбутися в певний час (як приклад, вказівка на майбутню дату власного одруження); (2) оцінка реалістичності плану досягнення певного стану впродовж заданого проміжку часу (наскільки можливо об'єктивно це здійснити, якщо я запланував одруження на таку-то дату?); (3) виявлення об'єктивних передумов для здійснення в майбутньому чогось уже в даний момент часу (чи є вже наразі підстави говорити про майбутнє моє можливе одруження, наприклад, готовність до цього і наявність підходящої кандидатури, яка так само виявляє до мене інтерес?). Далекосяжні прогнози першого типу зазвичай трактують як такі, що лежать за межами наукового методу. Однак слід пам'ятати, що власне пізнання як таке зводиться до виявлення закономірностей, які включають в себе і часові виміри. Опираючись на підтвержені моделі світу астрономи, передбачують в якому місці та коли можна спостерігати, скажімо, Юпітер, а хіміки вказують не лише вихід продуктів реакції, а й час, необхідний для її перебігу в даних умовах. Проте всі такі передбачення зводяться до виключення ступенів свободи в тих умовах, про які йдеться. Вони дійсні за умови «якщо все буде так, як в модельному експерименті». Але у дійсності зазвичай важко визначити всю повноту чинників, які зумовлюють перебіг процесів та встановити динаміку змін. Відносно руху небесних світил приймається, що природна дійсність за період спостережень і є таким натуральним «модельним експериментом» і наразі немає достатніх підстав думати, що «закони природи» в цьому відношенні якось зміняться (хоча це не можна виключити з логічною необхідністю). Проте щодо соціальних процесів або ж еко-систем характер взаємодії об'єктів такий, що він і у доволі вузькому проміжку часу (у геологічному масштабі, звісно) породжує множину невизначених станів, які ще інакше називають *кризами* (переламними моментами), у яких об'єктивно не існує наслідку з необхідністю, він непередбачуваний принципово саме як низка подій, які неминуче слідує одна за одною.

Інші два типи прогнозів називають відповідно *нормативними* та *пошуковими*.

Нормативний прогноз, отож, — це засіб обмеження мрійництва і голослівного прожектерства, які вельми характерні для планування майбутнього. У бюрократичних установах таке планування подеколи, то й дуже часто, перетворюється на дурнуваний нав'язливий ритуал, яким імітують діяльність. Але ще частіше планування відображає відсутність у людини адекватної оцінки своїх можливостей та часових відрізків, необхідних для реалізації задуманого. (Якщо ми ретроспективно оглянемо власні плани, так само як і плани, декларовані, наприклад, державою, то добре видно наскільки малореалістичний характер подеколи має планування). Чи означає це, що планування безглузде? Ні. Однак зваженість планів і реалістичність їх виконання значною мірою залежать від набутого досвіду та чіткої оцінки дійсних можливостей, серед яких на перший план виходить у соціальних процесах та особистому житті розуміння мотиваційних чинників. Найбільшою вадою тут є те, що плани здебільшого декларуються відносно «вдаваних» суб'єктів, людей чи організацій, які наче існують так, як вони мисляться існуючими, хоча насправді вони інші. Так плани часто-густо виконують функцію виправдання існування якоїсь інституції чи просто декларації бажань і намірів. Це те ж таки мрійництво та прожектерство, обіцяння й обман.

Завдання пошукового прогнозу полягає у виявленні прихованих можливостей, тенденцій та моделювання ситуацій.

Зазвичай, прогнози мають комплексний характер, поєднуючи собі ці сторони в одне ціле. Це зумовлене тим, що нас цікавить водночас і що може бути, і якісь певні плани на майбутнє.

Очевидно, що прогноз завжди має гіпотетичний характер, оскільки єдиний спосіб його достовірного підтвердження — це очікувана подія, яка сталася. Інакше кажучи, ми можемо вичерно впевнитись в своїх очікуваннях тоді, коли вони вже перестали бути очікуваннями, а стали відомим минулим. Звідси в нас є лише кілька способів посилити правдоподібність прогнозних очікувань і декілька застережень щодо довіри до джерел, які беруть на себе сміливість віщувати.

Ясна річ, пряма естраполяція певної виявленої тенденції в майбутнє не дає достатніх підстав для прогнозу на цій основі. Якщо дерево за один рік виросло на 20 см, за другий — на 30, за третій — на 70 см, то навряд чи має сенс стверджувати, що вона завжди ростиме з наростанням цього річного приросту. Однак пізнати цю динаміку ми можемо лише на прикладі численних життєвих циклів у минулому. Міркуючи так, що ключові умови залишаються сталими, то й характерні типи послідовних змін певного роду об'єктів ми очікувано підтверджуємо як подібні далі і далі. Однак чи не можемо ми якось перейти до іншого масштабу часу, програючи певні тенденції та взаємовпливи завчасно? Так, можемо, і цей спосіб полягає в конструюванні моделі. Причому модель може будуватись за різних ідеалізованих припущень, відволіаючись від тих чи тих дійсних аспектів. Інакше кажучи, на моделях ми можемо розшарувувати дійсність на різні сценарії подій, для кожного з яких відомі початкові умови. Але як же верифікувати модель (показати її відповідність дійсності) завчасно?

Логіка такої верифікації така. Уявімо собі, що нам не відоме минуле, але відомі деякі завчасні початкові умови. Якщо наша модель вірна, то з неї мають висновуватися події так, наче вони ще невідомі. І якщо цей історичний аналог справджується, то ми можемо використати цю виявлену закономірність та логіку взаємодій для програвання тепер вже справді невідомих подій майбутнього, яке ще не настало.

Водночас таке майбутнє завжди буде представлене як множина можливих (хоча і різно вірогідних) сценаріїв розгортання подій.

3. Глобальні проблеми сучасного людства

Століття стало переламним моментом в історії людства. Декілька взаємопов'язаних тенденцій розвитку цивілізації розкрутили маховик стрімких змін, унаслідок яких становище людини на планеті нині доволі істотно відрізняється від того, яке мало місце ще років 200 тому. Передусім різко зросла чисельність людства. Показовою тут є динаміка населення Землі, яка ретроспективно оцінюється демографами (абсолютні оцінки яких і використовувалися методиками різняться, однак усі вони дають одну й ту ж картину відносних величин). Так, в добу розквіту Римської імперії та життя Ісуса Назарета все населення Землі становило близько 300 млн. осіб.

В добу пізнього європейського Середньовіччя (XIII ст.) його стало в півтора рази більше, дець від 400 тис. до півмільярда осіб. Через перший мільярд кількість земель переважила на початку XIX ст., і це дворазове зростання збігається в часі з початком стрімкої індустріалізації в Західній Європі та переходом на інтенсивні форми ведення сільського господарства. Двомільярдної позначки було досягнуто наприкінці першої чверті XX ст., у 1960-х роках нас вже стало понад 3 млрд. на початок останньої чверті століття — уже більше 4 млрд, всього через 10 років додався ще мільярд, а на кінець століття населення Землі зросло до 6 млрд. Нині кількість людей наближається до позначки в 7,5 млрд. На 2025 рік ця кількість прогнозовано перевищить за 8 млрд, тобто за 100 років населення Землі збільшилося на 6 млрд осіб, що майже стільки, скільки всього людей жило до цього за всю історію людства.

Водночас зросла також і скученість розселення людей: з кожним десятиліттям дедалі більше людей переселяються із сіл у міста, малих міст у великі мегаполіси, деякі з яких населені понад десятьма мільйонами осіб. Найбільшу наразі міську агломерація світу — токійську — населяє близько 37,7 млн осіб (як усе населення Польщі!). У двох наступних у списку агломераціях-велетнях — Мехіко та Нью-Йорку — живе більше людей, аніж в Україні.

До того ж обсяг і швидкість комунікацій — обміну повідомленнями, переміщення вантажів і власне людей — зростають карколомно. Для порівняння варто лише навести такий приклад: ще років 70 тому поїздка з нинішніх передмість у 30 км зоні довкола Києва в столицю була справжньою і відносно рідкісною подією, сьогодні сотні тисяч людей долають такий шлях буденно і щоденно. 100 років тому відстань у 50 км була співмірна в затратах часу, якого нині досить аби перетнути всю Україну (а то й перелетіти на інший континент).

Передача ж повідомлень у гігантських обсягах стала вже мало не миттєвою: в режимі реального часу ви наразі можете спостерігати через веб-камеру пляжі Австралії.

Усе це супроводжується зростанням впливу людини як геологічної сили на довкілля: життєдіяльність людей породжує переміщення значних мас речовин, перетворення життєвого середовища людей різким звуженням обширу незалучених у господарську діяльність територій. Коротко кажучи, цю домінуючу тенденцію в історії людства, свідками апогею якої ми є нині, можна підвести під формулу *експансії культури*. Світ, який населяє людство, стає все більше і більше світом обробленим, штучним, рукотворним. І наразі виникає ключове питання: а чи здатен розум сучасної людини впоратися із цією могутністю? Чи бува не постає людина як свого роду наркоман, який під дією психотропних речовин втрачає відчуття небезпеки, необачно переоцінює свої можливості й затятий у спробах задовольнити свої роздуті потреби-залежності, і тим самим наближає свій кінець і невдовзі деградує? Навіть подеколи постановка проблеми, яку часто можна зустріти в літературі, навіює такі думки: буцімто суспільство перебуває у конфлікті з «природою», завдає природі шкоди, «знищує» природу тощо. І людям слід природу полюбити, дбати про неї. Мовляв, людина настільки стала могутня, що вже вирішує долю «природи».

Для адекватного розуміння становища людини у світі потрібно чітко збагнути дві речі. (1) Людина невіддільна від життєвого середовища, вона не автономна; культивоване довкілля, штучне середовище життя в певному сенсі згладжує деякі загрози, підвищує комфорт, але водночас воно не стає чимось принципово інакшим, аніж довкіллевий світ. Це та сама «природа», лише перероблена.

Втручаючись у складний механізм, далеко не завжди можна передбачити всі можливі наслідки, які таке втручання зумовить. Людство вплетене в мережу об'єктів природної дійсності й воно немає жодної можливості з цієї мережі виплутатися. (2) Природа суть об'єктивна обумовленість взаємодій та процесів. Отже, нічого позаприродного в дійсному світі немає і не може бути. Природу неможливо знищити. Можна, докладаючи зусиль рухатись у напрямку, протилежному силі земного тяжіння, але неможливо відмінити закони гравітаційних взаємодій. Екологічно незбалансована експансія культури, яку ми наразі діагностуємо, якраз і загрожує непередбачуваною дестабілізацією глобальної екосистеми. Однак гасло «назад до природного способу життя» є абсурдом, оскільки будь-який спосіб життя є однаково «природним». Радше можна говорити про більшу чи меншу забезпеченість ресурсами (тобто оцінювати перспективи забезпечення норми споживання певних благ певною кількістю людей), безпеку життєдіяльності в широкому розумінні, включно з ризиками інфекційних захворювань, ризиками голоду, ризиками, пов'язаними з техногенними катастрофами, з природними стихіями, такими як землетрус, ураган чи падіння уламка астероїда тощо. До того ж, якщо спробувати виокремити антропогенний чинник зміни стану глобальної екосистеми Землі, то це можливо лише за умови, що нам відомі інші чинники таких трансформацій. Наприклад, який внесок у зміни клімату робить вирубування лісів, розорювання великих площ, забруднення атмосфери парниковими газами внаслідок спалювання вугілля, газу, нафти і загалом промислові та комунальні відходи?

Чи можемо ми відмовитися від відповідної промислової продукції, від ведення інтенсивного сільського господарства (яке залежить від промисловості) й зберегти при цьому свій добробут? Які технологічні процеси можна замінити іншими, менш ресурсомісткими і з меншим навантаженням на довкілля?

Іншим аспектом експансії культури є технологічний прогрес, різке збільшення частки інноваційної діяльності та технічної творчості, пошуково-дослідної роботи у виробленні суспільного продукту. Причому технологічний лад суспільства тісно пов'язаний із суспільними інституціями і зумовлює трансформації ментальної культури, звичаїв та побуту людей, їхні моральних установок та системи цінностей у цілому. Цей зв'язок інакше можна позначити терміном *соціально-технологічна парадигма*.

Для сучасного виробництва характерний високий ступінь інтеграції та втягування у виробничі процеси величезних мас людей. Важко точно сказати, скільки потрібно сукупно осіб, щоб виготовити один смартфон, ноутбук чи планшет. Хтось добував нафту чи газ, кремній, тантал чи мідь, плавив сталь, розробляв мікросхеми, для цього всього потрібні були станки, приміщення, електроенергія, свою чергу для них також потрібні станки, приміщення, будівельні матеріали і люди, люди й люди. Опосередковано ваш пристрій пройшов через сотні тисяч рук, перш ніж потрапив до рук ваших.

А ще тисячі голів мудрували над усіма технічними премудростями, завдяки яким ви маєте змогу все це читати. Це виробництво й розподіл вийшли за межі окремих держав, і нині не залишилося спільнот, які самотужки здатні організувати весь виробничий цикл наукомісткої продукції. Водночас важко сказати скільки потрібно людей, щоб підтримати виробництво усіх благ, якими користується сучасна людина. Причому споживання цих благ, так само як і участь в інтегрованому їх виробництві, є вкрай нерівномірними. Однак, так чи так, цивілізаційний поступ, який розпочався у Європі 300 років тому, охоплює наразі вже увесь світ: технологічні здобутки цивілізації доходять до найдальших кутків планети і тих спільнот, які ще століття тому жили зовсім іншим життям.

Експансія глобалізованої культури призводить не лише до втрати біологічного розмаїття та незайманих екосистем, але й до втрати розмаїття культурного. За даними ЮНЕСКО, нині у світі люди розмовляють на більш ніж 6 тис. мов, проте 96 % з них використовує всього 4 % населення Землі. 4 млрд. населення Землі використовує лише 17 мов у повсякденному житті, тоді як носіїв багатьох мов залишилося в буквальному розумінні одиниці.

Однак це розмаїття замінюється численними субкультурними суспільними утвореннями, які також виходять за межі етнічних та національно-політичних спільнот. Нині світові релігії — християнство, буддизм та магометанство — перші ластівки цього космополітичного культурного тренду, ілюструють і те, як первинна спільнота надалі диференціюється. У цьому процесі взаємодії спільнот виникає велика конфліктна напруга. Причому її інтенсивність дедалі менше пов'язана із власне виживанням і боротьбою за життєвий простір. На перший план виходять особисті амбіції та ментально-опосередковані ідентичності, а інформаційні війни, які раніше були додатком до війни збройної, тепер стали домінуючим аспектом конфліктних взаємин. Радше навіть збройні конфлікти стали вже «аргументом» у інформаційній війні, засобом демонстрації та своєрідним кривавим перформансом. Оглядаючи мотиви війн, які велися за останні 100 років, ми не знайдемо жодної, ведення якої було би зумовлене жорсткою необхідністю, коли власне виживання можливе лише за рахунок когось, кого ти мусиш убити, аби врятуватися самому. В усіх цих конфліктах завжди існував доволі простий мирний спосіб вирішення протиріччя, до того ж часто-густо вигідний усім сторонам. Однак люди, як колись, так і нині, все ще демонструють ірраціональну жагу домінування заради нього самого.

Зворотним боком цієї медалі є характерна тенденція людського способу життя, яка полягає в заміщенні речовими посередниками задоволення тих потреб, які людина може задовольнити прямо. Речі перетворюються на символи соціального статусу і гіпертрофоване споживання стає саме таким символом належності до числа успішних впливових людей. Поширюється характерна установка споживача на придбання речей як цінності процесуаль-

ної, «шопінг» стає важливішим за власне утилітарну цінність речі. Причому технічні можливості значно випереджають реальні потреби і здібності людей. Наприклад, можливості сучасного настільного комп'ютера набагато перевищують уміння ним користуватись та реальні запити мільйонів їх користувачів-власників. Натомість домінує заміщення з допомогою таких пристроїв традиційних ігор чи теревенів. Як це не дивно, для більшості людей комп'ютерні «девайси» стали радше засобом поширення власних фото і балачок, заміником пас'янів та пісенних вечорів, аніж пристроєм для розрахунку оптимальних рішень.

Рукотворна дійсність перетворюється на нове природне середовище, до якого людина, виявляється не готовою, погано пристосованою. Такі мислителі, як Ауреліо Печчеї вже наприкінці 60-х років минулого століття поставили як наріжне питання необхідність тверезої оцінки людських якостей, еволюції власне людини. Культура фактором коеволюційної динаміки людства: людина не лише пристосовує світ під себе, перетворюючи предмети природної дійсності на свої знаряддя, але й індивіди в кожному новому поколінні змушені пристосовуватись до створених умов. І чи здатне людство ефективно контролювати власні творіння для свого блага? Чи здатні ми завчасно попередити ті загрози, на які нас наражає неконтрольована експансія культури? Сучасна картина світу змінила образ людини як вершини творіння, а Землі — як центру Всесвіту на образ утлого судна в космічному океані, життя на якому вирає завдяки унікальному збігу обставин. Ми є, принайні так, як це нам бачиться сьогодні, космічною аномалією, втрата якої була би непоправною для нас самих і звичайною банальністю для «природи». «Природа» точно нас переживе, але чи не обірвемо ми свою історію через власну дурість? Чи така вже й розумна людина?

Проблематику, яка стосується стану планетарної екосистеми, перспектив людства як біологічного виду і як цивілізованої спільноти, геополітичних конфліктів і міжнародної співпраці, світової економіки, демографічних процесів та соціокультурної динаміки загальнолюдському масштабі називають *глобальною* (тобто планетарною). Осмислення глобальних проблем сучасного людства стало одним із характерних трендів філософської думки другої половини ХХ — початку ХХІ ст. Ця проблематика має виразний міждисциплінарний характер, а самі проблеми тісно пов'язані між собою в єдиний проблемний комплекс. Умовно можна виокремити декілька таких вузлових питань.

Екологічні проблеми глобального рівня стосуються збереження життєвого середовища людини в стані, який дозволяє ефективно відтворювати ресурсну базу людства, підтримувати параметри довкілля в межах адаптивної здатності людських спільнот. Основні ризики тут пов'язані, з одного боку (і головну), з обмеженням буферних властивостей екосистем через їх деградацію внаслідок господарської діяльності людини (знищення лісів, розорювання, забруднення, втрату біорозмаїття тощо). Наслідком стає передовсім опустелювання та втрата ресурсного потенціалу територій. До того зрушення в балансі екосистем провокують подальші еволюційні зрушення, які загрожують появою нових збудників хвороб, шкідників тощо. Додатково антропогенний тиск на довкілля може спровокувати зрушення глобальних параметрів екосистеми — газового складу атмосфери, колообігу води, зрушення гідрологічного та температурного режиму, а відповідно й зміни клімату, затоплення одних територій і опустелювання інших. Важливо, однак, розуміти, що людство і тепер, як і колись, наражається на небезпеку неконтрольованих ним процесів, що не пов'язані безпосередньо з антропогенним впливом. Геотектонічні процеси, падіння небесних тіл, зміщення Землі по своїй орбіті й відповідні кліматичні наслідки залишаються головними факторами небезпеки. Екологічна криза, про яку так часто сьогодні говорять, — це, власне, і є момент дестабілізації екосистеми, у яку включені спільноти людей, з невизначеним їхнім майбутнім. За певного збігу обставин воно може набути характеру незворотної руйнації, тобто катастрофи.

Соціально-демографічні та соціально-економічні проблеми глобального рівня пов'язані з приростом населення, міграційними потоками, ресурсною базою господарської діяльності, світовим ринком. Основна проблемна зона тут — розподіл світового продукту та нерівність економічних можливостей, забезпечення якості життя, матеріального добробуту, створення

оптимального режиму міжнародної взаємодії в глобальній економічній системі, за якої досягався б максимальний ефект від виробничої кооперації та спеціалізацій у взаємозалежних технологічних ланцюжках. Зрозуміло, що ця проблематика тісно пов'язана з корінними питаннями соціальної та економічної філософії — багатства та бідності, соціальної нерівності та правових гарантій рівних можливостей, соціальних ієрархій, критеріїв якості життя, виправданого рівня споживання матеріальних ресурсів, динаміки соціальних інститутів тощо. Наразі світовий устрій такий, що в найбільш розвинених країнах світу народжуваність не забезпечує відтворення поточної чисельності населення, однак ці країни споживають ліву частку світового продукту. Високі споживацькі стандарти тут значною мірою (хоча аж ніяк не вичерпно) пов'язані з тим, що їм вдається отримувати ресурси та робочу силу з менш розвинутих країн за відносно заниженою вартістю. Однак диференціація доходів (різниця між умовно бідними та багатими) порівняно невелика: і «бідні», і «багаті» можуть дозволити собі комфортне життя без злиднів. Відмінність між тими і тими радше полягає в впливовості та доступності предметів розкоші, які є символами статусу.

Натомість у бідних країнах приріст населення подеколи набуває катастрофічного характеру: зайнятість населення обмежена, доходи низькі, що автоматично породжує потужний чинник криміналізації та люмпенізації цих верств, знижує потенціал економічного розвитку — через те, що для високотехнологічної продукції з високою доданою вартістю тут немає платоспроможного попиту, а зовнішні запозичення не покривають зубожіння людей. Їхній людський капітал низький вони фактично перетворюються на людей «зайвих». Там, де така країна має природні ресурси, які можна продати розвинутих країнам, доступ до них узурпується місцевими криміналізованими структурами, які зливаються з державною владою і всі ці багатства опиняються в руках невеликого кола осіб, яким служать збройні формування. Соціальна нерівність різко зростає і між доходами найбідніших і найбагатших утворюється прірва. Проте низький соціальний і людський капітал суспільного дна не дозволяє організовано протистояти цій диференціації. Платоспроможна організована група узурпаторів ресурсів ефективно руйнує громадянське суспільство в таких країнах.

Таким чином, у світі нині виникли дві соціальні ієрархічні утворення: ієрархія країн і та соціальна ієрархія всередині країн. Причому ближче до низу ієрархії країн формуються суспільства з розшарованим населенням з нерівними можливостями, у яких злигодні на межі виживання одних супроводжуються надроскішним показним споживанням інших. Середовище соціальної нерівності та взаємної відчуженості, домінування вузькокланових інтересів, егоїстичних корпоративних інтересів з низькою соціальною відповідальністю, інтересів родинних, «районних», сектантських тощо формує роздроблене суспільство-конгломерат одиниць, які ворогують між собою. Подеколи це виливається в затяжні громадянські конфлікти, але здебільшого в перманентну кримінальну колотнечу ворогуючих між собою банд або ж до домінування тиранічних політичних режимів, крах яких, урешті-решт, крає суспільство новим кривавим конфліктом. Україна в цій лінійці перебуває десь посередині, ближче до низу, належить до країн узбіччя цивілізації, які в пул обраних не потрапили, але й до дна не опустилися, хоча балансують на межі прірви.

Наслідком цього в глобальному масштабі стає дестабілізація через виникнення широкої соціальної бази криміналізованих спільнот, для яких стають вигідними ризиковані деструктивні способи перерозподілу на свою користь пирога благ. Окрім того, формується широкий прошарок своєрідного соціального паразитизму різного роду утриманців, яким вигідно жити за рахунок усіляких допомог, ухиляючись від участі в трудовій діяльності. З одного боку тут ті, хто хоче жити виключно за рахунок відсотку з коштів (меншість), а з другого ті, хто паразитує на трудовій більшості та часто-густо стає електоратом, який забезпечує політичне домінування власникам крупного фінансового капіталу.

Геополітичні проблеми є прямим продовженням тенденції прагнення до домінування політичних еліт та соціальної бази на основі несправедливого розподілу продукту та низької якості людського капіталу. Війни завше супроводжували людство, однак нині війна з вико-

ристанням новітнього озброєння стає надто небезпечною для всіх. Тому ключова проблема постає як недопущення поширення ефективних систем озброєнь за межі вузького кола їх власників та підтримання балансу сил, за якого жодна зі сторін не могла перемогти іншу (тим самим забезпечивши собі і власну недоторканість). Агресія завжди виникає як реакція на слабкість противника, якого вигідно знищити саме тоді, коли він слабкий. (Україні, яка виявилася надто слабкою, це добре відомо). Проте постійна гонка озброєнь вище розумної міри є виснажливою для сторін і провокує їх на різні асиметричні дії. Звідси: проблема геополітичного балансу сил і протидії військовій загрозі пов'язана з відсутністю достатньої довіри учасників світової гри та відсутності надійних гарантій справедливого і мирного розв'язання конфліктних ситуацій, створення такої системи міжнародних відносин, яка б усувала ці ризики. Спроби створення таких інституцій (Ліга Націй, Організація Об'єднаних Націй), вочевидь, не є достатньо успішною, оскільки вона не дає відповіді на питання що робити, коли конфлікт виникатиме між найбільш потужними у військовому відношенні силами. Адже для того, щоб їх приборкати, потрібно фактично розв'язати світову війну. На превеликий жаль, зміна людини на рівні моральних установок миролюбства є безплідною, оскільки миролюбний пацифіст автоматично ризикує опинитись у ролі жертви того, хто нехтуватиме такою моральною нормою.

Як певний компромісний результат — світ поринає у коло зміщених форм конфліктів, де основним засобом стає терор. Суть дій терориста полягає не в прямому завданні шкоди противникові, в залякуванні та шантажі. Для цього потрібні такі демонстрації своєї спроможності, які показують можливості впливу терористів на ті об'єкти й тих осіб, який викличе значний суспільний розголос. Вибухи в публічних місцях і вбивства знакових фігур або просто випадкових безневинних осіб тут є найбільш підходящим варіантом. Терор стає компонентом інформаційних воєн у демократичних суспільствах, оскільки впливає на суспільну думку, від маніпуляції якою залежить успіх можновладця здобути владу чи залишитися при владі.

Соціокультурний аспект глобальних проблем. Окреслене вище коло світових проблем, звісно, ставить питання про те, а хто є суб'єктом цих процесів? Адже проблема — це завжди проблема для когось, і об'єктивний її зміст зводиться до виникнення перешкоди на шляху до якоїсь значимої цілі. Проблематичність тут і полягає в труднощах усунення чи подолання цієї перешкоди, невідомо в який спосіб це можна зробити. Через це наявність проблеми опосередковано становить загрозу, оскільки неможливо достеменно упевнитись у тому, що вона буде своєчасно подолана.

Людство, вочевидь, не є суб'єктом, не є інтегрованою цілісністю, яка керує власною поведінкою та ставить цілі для себе. Людина та її спосіб життя є в цьому сенсі тим об'єктом, майбутнє якого турбує і який задає ту систему цінностей, щодо якої і розглядається проблема. І, зрозуміло, що той образ бажаного майбутнього, місця людини світі, очікувані перспективи, які є частиною ментальної культури спільноти — вони й задають проблемний контекст: чого ми прагнемо, що ми в силі і що не в силі змінити, що потрібно зробити і хто має це робити? Відмінність у цих цільових установках не лише робить відмінними життєдіяльнісні смисли, а й породжує конфлікт систем цінностей, конфлікт інтерпретацій подій і, зрештою, конфлікти між спільнотами як носіями різних культур.

Таким чином, людство постає як арена дії різних суб'єктів — організованих груп, партій, рухів, клубів, церков, урядів і неурядових громадських організацій і навіть окремих осіб, кожна з яких вбачає свої кінцеві цілі для людства як значимі і має свої ресурси впливу на суспільні процеси.

Рішення цих суб'єктів визначаються як системою цінностей, якими вони керуються, так і тією інформацією про об'єкти світу, на яку вони покладаються, джерелами даних, яким вони довіряють і уможливлені моделями, які вони залучають. Їхні дії є функцією їхніх світоглядних орієнтирів і кредо. Звідси й характерна для сучасної філософської думки спроба аргументувати об'єднавчі загальнозначущі і загальнолюдські цінності у світлі яких мають бути визнані як мотивуючі такі цілі для людства, що стосуються не лише в близького, але й далекосяжного майбутнього.

Засадничим для цієї системи цінностей є визнання кількох базових принципів:

- принцип самоцінності індивідуального життя — не допустимо ні від кого вимагати жертвувати своїм життям заради блага когось іншого, і будь-чим іншим можна поступитись у своїх домаганнях, якщо їх реалізація становить загрозу збереженню життя;
- принцип відповідальності за наступні покоління перед сучасниками — оскільки смерть припиняє індивідуальне існування, то збереження життя як такого можливе лише шляхом відтворення
- наступних поколінь, тому неприпустимо жертвувати наступними поколіннями заради своїх сьогочасних благ;
- принцип цінності розмаїття — коли уживається багато різного, то це краще, аніж коли все уніфікується. Цей принцип накладає обмеження на обмеження свободи: усе, що не заважає комусь жити так, що це не заважає жити іншим, не повинно нормуватися;
- принцип особистої відповідальності за скоєне: ніхто не мусить нести відповідальність за скоєне кимось (це важливий принцип, який знецінює усілякі релігійні, станові чи родові канони честі, які апелюють до колективної відповідальності);
- шкода, завдана життєвому середовищу рівнозначна шкоді, завданій особі;
- ті, хто вже живе, мають пріоритет перед тими, хто ще не народжений; цей принцип надає цінності збереженню вже існуючих форм життя саме тому, що вони вже існують.

Подібні принципи формують певну систему компромісів для носіїв різних культур шляхом усунення надмірної експансії однієї системи цінностей за рахунок інших, надаючи перевагу такій конфігурації розмаїтих спільнот, які можуть уживатись разом, не втручаючись життя інших і водночас визнаючи спільне життєве середовище універсальною цінністю. Люди можуть жити як їм заманеться, коли справа стосується їхніх добровільних взаємин один з одним, якщо вони не заважають так жити іншим. Щоб не заважати іншим, вони мусять берегти спільне життєве середовище, щоб воно не знижувало життєздатність наступних поколінь. Водночас люди не мають права безконтрольно розмножуватися в тій мірі, в якій це стає фактором загрози життєвому середовищу та благополуччю тих, хто вже живе та їхньому праву відтворити себе у своїх нащадках. Надмірну кількість людей слід усувати не вбивством живих, а ненародженням ненароджених.

Важливим ціннісним аспектом тут є розумна достатність матеріальних благ і визнання пріоритету стабільності екосистем перед економічним зростанням. Не розумно топити судно, на якому пливеш, заради задоволення тут і зараз потреби, від якої можна відмовитися без шкоди для життя. Ворогами людства є зажерливість та пихатість, які змушують людей змагатись один із одним в кількості та вартості придбаних речей. Давня мудрість, що розумному досить не втратила своєї актуальності.

Вирішення таких проблем ініціюється активними спільнотами, кожна з яких декларує свої ціннісні установки (такі, як-от описані вище чи інші), намагаючись консолідувати довкола висунутих цілей громадську підтримку, акцентувати на них увагу осіб, котрі ухвалюють рішення та за допомоги тиску експертного середовища чи прямої боротьби за встановлення тих чи тих норм змусити їх вживати заходів, наслідки яких прогнозуються як очікувані та бажані.

Однак ключовою ланкою в цьому процесі вироблення і ухвалення рішень є якість прогнозних моделей і здатність виробити адекватні дії в режимі завчасного реагування. Не дивно, що за відсутності високовірогідних прогнозів, їх правдоподібність для одних є предметом радше палкого внутрішнього переконання, аніж достатніх доказів. Звідси й характерний запал, навіть одержимість ініціативних суспільних груп, їхня схильність до перебільшення та емоційно зарядженої публічної активності, надмірний радикалізм та наївність ідеаліста. Як правило, цей пафос не підпертий справді ефективними зваженими рішеннями. Більш твереза оцінка приходиться із часом, однак чи вистачить цього часу?

Формування громадської думки, на яку часто покладаються ініціатори таких рухів має і зворотний бік. Наприклад, екологічна проблематика породила численні спекуляції та маніпуляції, які підігрують наївним очікуванням та накрученим тривогам малообізнаних споживачів і спонукають до псевдо вирішень. Чого вже тільки немає «екологічно чистого», звісно, за додаткову

плату! А «любов до природи» вироджується в перенесення сміття з одного місця в інше та невротичну турботу про права песиків і котиків. Під гаслами боротьби за збереження довкілля нерідко приховуються звичайні бізнес «розбірки». Зрештою, люди втомлюються від постійних сигналів тривоги, розчаровуються в закликах до корінних змін, які потрібно, звісно, починати із себе, і перестають реагувати на всю цю балаканину. Страх мотивує лише на конкретні дії тут і тепер, інакше він породжує відчуття нездоланої непевності та пригнічення. Тому вирішення тих проблем, із якими стикається людство можливе лише завдяки спокусливим пропозиціям, в кожній із яких є конкретний зразок вигіднішого і безпечнішого споживання та способу життя.

Отже. *Майбутнє є об'єктивно невизначеним у всій повноті подій, така природа світу. Деякі ланцюжки подій мають характер типових регулярно відтворюваних послідовностей, на основі яких можна точно прогнозувати подію в локальному вимірі. В основі прогностики лежить моделювання процесів, верифікація відповідних моделей базується на реконструюванні на моделі відомих історичних аналогів. Прогнозування майбутнього породжує специфічний клас проблем, які стосуються стану планетарної екосистеми, перспектив людства як біологічного виду та цивілізованої спільноти, геополітичних конфліктів і міжнародної співпраці, світової економіки, демографічних процесів та соціокультурної динаміки у загальнолюдському масштабі, які називають глобальними.*

Суб'єктами глобальних проблем є ініціативні організовані спільноти, які декларують певні системи цінностей та опираються на образ майбутнього.

Ключові слова: майбутнє, прогнозування, нормативні та пошукові прогнози, детермінація подій, очікування, глобалістика, демографічні процеси, ресурсна база, екологічна криза, проблема, експансія культури, геополітика, культурне розмаїття.

Питання для самопідготовки

1. Наскільки передбачуваним є майбутнє?
2. Чи можна покладися на інтуїцію в передбаченні майбутнього?
3. У чому відмінність між нормативними та пошуковими прогнозами?
4. Хто є суб'єктом глобальних проблем?
5. Чи можливо уникнути воєн остаточно?
6. Що, на вашу думку, сприяло б вирішенню екологічних проблем?
7. Чи варто забезпечувати захист і збереження маловживаних мов та рідкісних видів тварин і рослин, які перебувають на межі зникнення?
8. Скільки людей на Землі можна вважати оптимальною кількістю?

Рекомендована література

1. Гор А. Земля у рівновазі. Екологія і людський дух: Пер. з англ. ВГО «Україна. Порядок денний на ХХІ століття»; Інститут сталого розвитку / Віктор... Вовк (наук.-ред. рада укр. вид.). — К.: Інтелсфера, 2001. — 394 с.
2. Медоуз Д., Рандерс Й., Медоуз Д. Пределы роста. 30 лет спустя / Пер. с англ. — М.: ИКЦ «Академкнига», 2007. — 342 с.: ил.
3. Печчеи А. Человеческие качества. — М.: «Прогресс», 1985. — 312 с.
4. Стерлинг Б. Будущее уже началось: Что ждет каждого из нас в ХХІ веке? / Брюс Стерлинг; [Пер. с англ. И. Цибизовой]. — Екатеринбург: У-Фактория, 2005. — 264 с.
5. Хёсле В. Философия и экология. /Перевод с нем. А. К. Судакова. — М.: Издательская фирма АО «Ками», 1994.
6. Тоффлер А. Футурошок. — СПб.: Лань, 1997. — 464 с.
7. Тоффлер Е. Третья Хвиля / Андрій Євса (пер. з англ.). — К.: Видавничий дім «Всесвіт», 2000. — 475 с.
8. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: последствия биотехнологической революции / Ф. Фукуяма; Пер. с англ. М. Б. Левина. — М.: ООО «Издательство АСТ»: ОАО «Льккс», 2004. — 349 с.
9. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / М. Б. Левин (пер. с англ.). — М.: ООО «Издательство АСТ», 2005. — 588 с.
10. Фукуяма Ф. Великий разрыв: пер. с англ. — М.: АСТ, 2008. — 480 с.

Деркач В. Л., 2019